

УДК 911.3

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ЯВОРІВСЬКОГО РАЙОНУ

І. Ванда

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Трансформаційні процеси в Україні міжсистемні, і полягають у секторних, галузевих, просторових та інституційних змінах. Суспільно-географічний прояв цих аспектів у Яворівському районі схарактеризовано на підставі порівняння вибраних показників за 1991–2002 рр. Розглянуто роль суб'єктів спеціальної економічної зони “Яворів” у виявлених змінах.

Ключові слова: регіон, трансформація економіки, інституційний, секторний, галузевий та просторовий аспекти трансформації.

Практика трансформаційних процесів потребує наукових досліджень, які б адекватно відображали всю складність перетворень, що відбуваються у суспільстві. Перехід України від командно-адміністративної економіки до ринково-орієнтованого господарювання супроводжується посиленням диференціації розвитку регіонів. Це створює нові можливості й проблеми суспільно-географічних досліджень, зокрема, таких тематичних напрямів, як галузево-територіальні пропорції економіки та регіональний розвиток.

Дослідження трансформації економіки більше властиве представникам економічної науки, ніж географічній. Значний внесок у розробку цієї проблеми в Україні зробили М. Данько, М. Долішній, І. Лукінов та ін. Водночас багатоаспектний аналіз структурних пропорцій господарства неможливий без суспільної географії, про що свідчать праці Г. Балабанова, Ф. Заставного, М. Паламарчука, М. Пістуна, В. Поповкіна, О. Топчієва, О. Шаблія та ін.

У науковому доробку економістів – низка праць і щодо проблем розвитку Яворівського району Львівської області. Розглядали особливості використання природно-ресурсного потенціалу Яворівського району в умовах спеціальної економічної зони, визначали перспективні напрями економічного розвитку (на базі застосування теорії конкурентних переваг М. Портера) [3]. Є спроби розроблення суспільно-географічної концепції розвитку цього району [6].

Впровадження режиму спеціальної економічної зони спричинило появу низки публікацій, проте головна увага приділена аналізу пільгового режиму економічної діяльності та оцінці потенційних перспектив його функціонування [2]; найважливішим результатам і проблемам функціонування, пов'язаним із законодавчими змінами й поліваріантністю їхнього трактування та перспективам легітимного подолання [4].

Незважаючи на наявність наукових публікацій щодо трансформації економіки України та її регіонів, ще не досліджено питання прояву трансформаційних процесів та

ринкової адаптації на рівні адміністративного району. Приклад Яворівського району дає змогу простежити вплив внутрішніх та зовнішніх чинників, зокрема режиму спеціальної економічної зони, на регіональний розвиток за умов трансформації економіки.

Для характеристики суспільно-географічних аспектів трансформації економіки Яворівського району потрібно таке: висвітлити динаміку окремих складових трансформації економіки (інституційної, секторної та галузевої, просторової); відобразити місце суб'єктів спеціальної економічної зони (СЕЗ) "Яворів" у змінах, що є в регіоні.

Термін трансформація економіки означає перехід від одного типу організації господарського життя суспільства до іншого, зміну (заміну) форм економічної системи відповідно до модернізації або радикального перетворення елементів, що її утворюють [1]. Аналогічне трактування терміна наводить і Г.В. Балабанов [5. С. 21].

Розрізняють внутрішньосистемну трансформацію – перетворення, що не виходять за межі економічної системи і спрямовані на модернізацію та вдосконалення господарських відносин і форм, та міжсистемну – перетворення, які приводять до становлення господарського устрою суспільства на якісно новій основі, що пов'язано із радикальною заміною основоположних елементів системи – прав власності та координаційного механізму [1]. У першому випадку, що є в розвинених країнах, трансформація економіки виражається у секторних змінах, диверсифікації структури господарства та просторових зрушеннях [7]. Для України, як і для інших пост-радянських держав з вираженою міжсистемною трансформацією, поряд з галузевим, функціональним та просторовим аспектами, додатковим напрямом цього процесу є інституційний (зміна власності, розвиток малого та середнього підприємництва) [5. С. 21].

Зміни секторної структури господарства полягають у відносному послабленні ролі промислового виробництва та зростанні обслуговувальної діяльності. Вони яскравіше виражені у ліпше розвинених економічно країнах, у містах порівняно з сільськими регіонами, і є ознакою "достигання" економіки. Зміни у секторній структурі взаємозалежні: відбувається згортання виробництв одного сектора та зростання інших.

Наявність секторних змін можна підтвердити структурою зайнятості (рис. 1, 2).

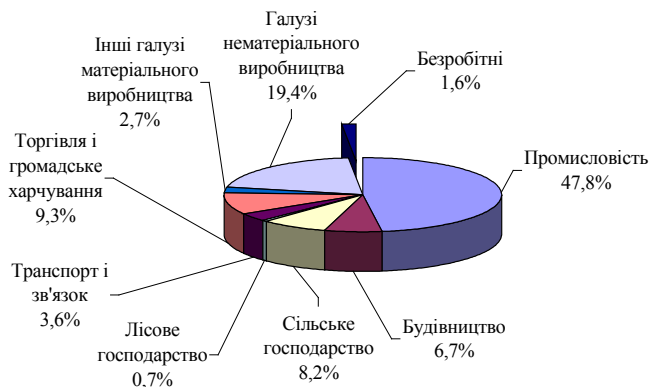

Рис. 1. Структура зайнятості населення Яворівського району за 1991 р.

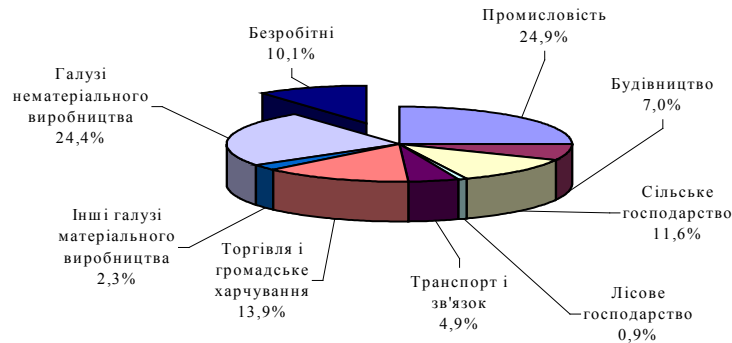

Рис. 2. Структура зайнятості населення Яворівського району за 2001 р.

Науково-технологічний парк як складова СЕЗ “Яворів” привніс нову, не притаманну раніше функцію району. Парк є однією з перших в Україні регіональних дослідницьких організацій. Він створений для інтенсивного розвитку та впровадження передових технологій. Інноваційна та інвестиційна діяльність його ґрунтується на науковому і технологічному потенціалі Західної України, тому треба очікувати зростання третинного сектора в районі.

Про секторну структуру господарства свідчать такі дані: вартість продукції, виробленої у промисловості, – 186,9 млн грн., у сільському господарстві – 124,4 млн грн., обсяг наданих платних послуг – 20,1 млн грн., послуг громадського харчування – 5,1 млн грн., товарообіг роздрібної торгівлі – 81,6 млн грн. Тобто співвідношення між промисловістю, сільським господарством та сферою послуг у 2002 р. було 45:30:25.

Змінилася та диверсифікувалася галузева структура промисловості (табл. 1). Якщо до 1999 р. переважала гірничо-хімічна добувна галузь, то 2002 р. її частка становила 8,2%; 88% припадає на обробна промисловість (хімічна та нафтохімічна – 40%, обробка металу – 26%, машинобудування – 5%).

Головним чинником диверсифікації промисловості є функціонування новостворених суб'єктів СЕЗ “Яворів”. Унаслідок реалізації інвестиційних проектів розвиваються нові для району галузі: машинобудування, приладобудування, поліграфія, хімічна, легка та харчова промисловість, виробництво будівельних матеріалів.

Суб'єкти СЕЗ реалізують інвестиційні проекти загальною кошторисною вартістю понад 230 млн доларів США (рис. 3), з яких 34 млн дол. – в енергозбережні технології, 35 – у хімічне виробництво, 45 – у виробництво будівельних матеріалів, 25 – у сільське господарство і переробну промисловість, 106 млн дол. – у розвиток транспортної та прикордонної інфраструктури (з них уже реально освоєно понад 30 млн доларів США).

У 2002 р. інтенсивність роздержавлення майна та змін форм власності в економіці Яворівського району зменшилася: приватизовано 11 об'єктів з комунальної власності, тоді як 1998 р. – 15. Структура приватизованих об'єктів за період приватизації така: 50,1% – підприємства громадського харчування та торгівлі, 40,0 – побутового обслуговування, 2,6 – промисловості, 0,8 – сільського господарства, 6,5% – інших галузей. У промисловості частка приватизованих основних фондів становить 84%, а в сільському господарстві та будівництві – 100%.

Таблиця 1

Галузева структура промисловості у Яворівському районі, %

Види економічної діяльності	Роки	
	1998	2002
Промисловість	100,0	100,0
Добувна промисловість	49,7	8,2
добування неенергетичних матеріалів	49,7	8,2
Обробна промисловість	50,3	88,1
харчова промисловість та перероблення сільськогосподарських продуктів	14,9	2,4
легка промисловість	2,5	3,0
виробництво деревини та виробів з деревини	28,5	3,9
целюлозно-паперова промисловість, поліграфічна промисловість, видавнича справа	0,2	3,9
хімічна і нафтохімічна промисловість	-	40,0
виробництво інших неметалевих мінеральних добрив	-	1,9
металургія та оброблення металу	-	25,3
машинобудування	0,5	5,0
інші промислові виробництва	3,7	2,7
Виробництво та розподіл електроенергії, газу, тепла і води	-	3,7

Примітка. Складено за матеріалами відділу економіки Яворівської райдержадміністрації.

Рис. 3. Галузева структура інвестицій СЕЗ “Яворів” за 2001 р.

Виразними показниками змін форм власності підприємств у 1998–2002 рр. є динаміка структури економічного виробництва. Як бачимо з рис. 4, у промисловості (без урахування малих підприємств, які перебувають на балансі непромислових організацій) з'явилися підприємства приватної власності (2,3% вартості виробленої продукції), а також власності інших держав (12,5% за рахунок суб'єктів СЕЗ “Яворів”). Частка державних підприємств зменшилася на 20,4%. У сільському господарстві державних підприємств немає.

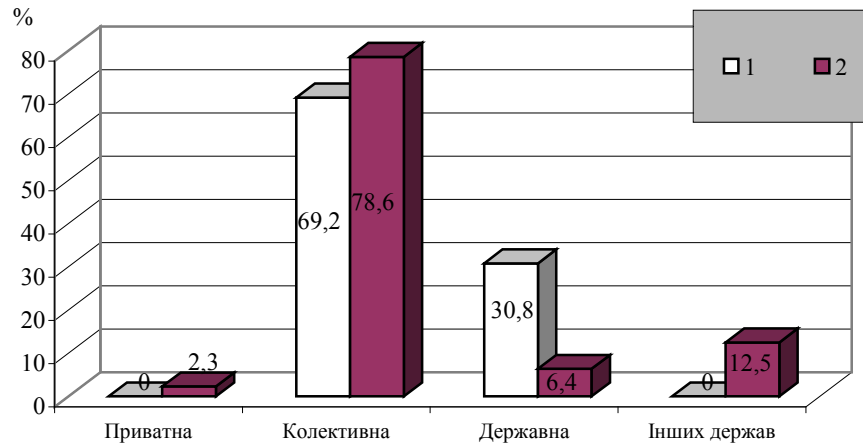

Рис. 4. Структура промислового виробництва за формами власності підприємств. Роки: 1 – 1998; 2 – 2002.

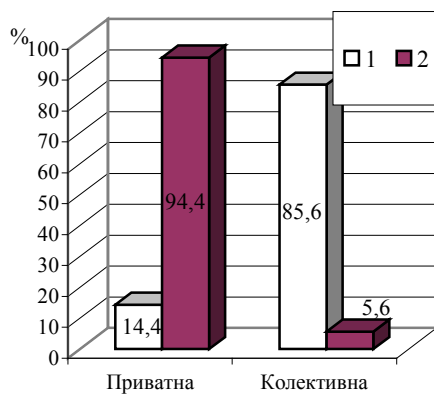

Рис. 5. Структура сільськогосподарського виробництва за формами власності підприємств. Роки: 1 – 1998; 2 – 2002.

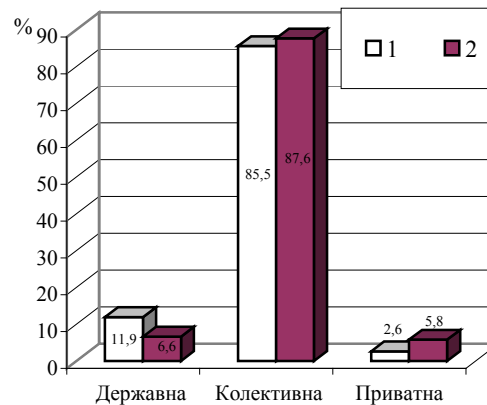

Рис. 6. Структура товарообігу за формами власності підприємств. Роки: 1 – 1998; 2 – 2002.

Співвідношення між приватними та колективними підприємствами змінилося до протилежного (рис. 5), що зумовлено реалізацією реформ згідно з Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискореного реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р. Щодо товарообігу підприємств громадського харчування і торгівлі (рис. 6), то тенденції такі ж, як у промисловості: зменшення частки державних, незначне зростання колективних та інтенсивне – приватних підприємств. З наведеного вище випливає, що приватизаційні процеси у районі перебувають на завершальному етапі.

Складовою частиною трансформаційних процесів економіки є мале підприємництво. Це вагомий соціально-економічний інститут, що впливає на розвиток

передусім місцевої економіки і набуває щораз більшого значення. Не використовуючи іноземних чи державних інвестицій, він забезпечує значну частину виробництва товарів і послуг, є джерелом поповнення державного та місцевого бюджетів, створення нових робочих місць і, як наслідок, зменшення соціальної напруженості. Простежується тенденція збільшення кількості підприємницьких структур малого бізнесу на Яворівщині (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка діяльності малих підприємств у Яворівському районі

Вид діяльності	Кількість підприємств, одиниці		Середньооблікова кількість працівників, тис. осіб		Обсяг виробленої продукції чи наданих послуг, млн грн.	
	1998 р.	2002 р.	1998 р.	2002 р.	1998 р.	2002 р.
Промисловість	39	99	0,5	1,3	5,9	22,8
Сільське господарство	-	18	-	0,5	-	1,1
Будівництво	22	30	0,2	0,4	1,2	4,3
Роздрібна торгівля	136	143	0,8	1,0	12,7	6,4
Громадське харчування	53	25	0,2	0,3	0,6	3,2
Інші види послуг	-	74	-	0,5	-	5,8
Разом	250	389	1,7	4,0	20,4	43,6

Примітка. Складено за матеріалами відділу економіки Яворівської райдержадміністрації.

У районі зареєстровано 753 малих підприємства та 1856 підприємців (фізичних осіб) (2003 р.). Найбільша частка підприємств малого бізнесу зосереджена у галузі торгівлі, громадського харчування і промисловості. Середньооблікова кількість працівників малих підприємств становить понад 4 тис. осіб, що від загальної кількості зайнятих у галузях економіки становить 17% (по Україні цей показник – 9%). У середньому одне мале підприємство налічує 12 осіб. Найбільше працівників зайнято в промисловості – 31,8% від усіх працівників малого бізнесу, у торгівлі – 25,0, у сільському господарстві – 11,5%. Середньомісячна заробітна платня одного працівника в малому бізнесі становила 160 грн., що на 40 грн. більше, ніж у попередньому році.

Обсяг виробництва продукції, виконаних робіт і послуг у фактичних цінах 2002 р. у малому бізнесі дорівнював 43,6 млн грн., що становило 16% від загального обсягу виробництва по району, і це на 29% більше, ніж у попередньому році. На одного працівника вироблено 10,8 тис. грн. У торгівлі виручено від реалізації продукції 12,7 млн грн. (15,6% від обсягу товарообігу).

Геопросторова організація є найінерційнішою складовою суспільно-географічної системи регіону. Зміни її як складової трансформації економіки виразніші у містах, ніж в адміністративних районах. Просторові зрушення є наслідком секторних та галузевих змін, розвитку нових видів економічної діяльності. Розміщення суб'єктів (точкових – промислові підприємства, лінійних – транспорту, ареальних – сільськогосподарські підприємства) визначають функцію цієї частини простору.

Ознаки трансформації геопросторової організації у Яворівському районі такі:

- зміна загосподарювання земель ЯДГХП “Сірка”: на території підприємства розміщено 14 суб'єктів СЕЗ “Яворів”, реалізують проект рекультиваци колишнього сірковидобувного кар'єру;

- збільшення території у підпорядкуванні місцевих органів влади (зменшення площі військового полігону на 7 тис. га, переданих у користування новоствореного Яворівського національного природного парку);
- розвиток рекреаційних зон у східній прильвівській частині району;
- формування прикордонної інфраструктури (транспортно-транзитна і складська діяльність автопорту “Краковець”, що займає 75 га);
- розширення мережі послуг першого порядку (найнеобхідніших, щоденного попиту); заклади, що забезпечують послуги вищого порядку, і надалі сконцентровані у більших поселеннях.

У перспективі виникне осередок науково-дослідницької діяльності технопарку СЕЗ “Яворів”, а також нова смуга суспільно-економічного розвитку вздовж автобану (концесійної автотраси Краковець–Львів як складової Третього Критського коридору).

Зміни стосуються функціонального зонування: відбувається перехід від зон з чітко визначеною функцією (житлова, промислова, торгова, обслуговувальна, рекреаційна) до поліфункціональних. Це стає можливим унаслідок тенденції розміщення підприємств соціальної сфери близько до місць проживання населення – споживача послуг; впровадження нових нешкідливих для довкілля та життя людини технологій виробництва.

Отже, трансформація економіки виражається у секторних змінах, диверсифікації структури промисловості, зміні форм власності, розвитку малого і середнього підприємництва та просторових зрушеннях.

У Яворівському районі, що мав промислово-аграрну спеціалізацію, секторні зміни виявилися через деіндустріалізацію, розвиток аграрного сектору на приватних засадах та сфери послуг першої потреби, зокрема, роздрібною торгівлю. Диверсифікація промисловості відбувається завдяки функціонуванню СЕЗ “Яворів”. Провідне місце посідають галузі обробної промисловості (хімічна, будівельних матеріалів), а не видобувної. Зміни форм власності у Яворівському районі практично завершено. Якщо реструктуризації господарства сприяє залучення зовнішніх ресурсів у рамках СЕЗ, то розвиток малого та середнього підприємництва визначений використанням власного потенціалу (і матеріального, і людського). Геопросторові зрушення відображають галузеві зміни господарства регіону, тенденцію формування поліфункціональних зон.

Географічні прояви трансформації економіки Яворівського району виділено нами переважно з використанням доступних і наявних у районній статистиці економічних показників вартості виробленої продукції, зайнятості населення тощо. Метою ж трансформації економіки на рівні району є підвищення рівня життя населення. Тому подальші розвідки будуть спрямовані на вивчення соціально-географічних аспектів такої трансформації (динаміка прибутків населення та місцевих бюджетів, забезпечення соціально-культурних потреб жителів, зміни екологічного середовища проживання).

1. *Бодров В.Г.* Транзитологія як наука про перехідні процеси суспільного розвитку // Ринкова трансформація економіки України: теорія, практика, перспективи: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів, 24 – 25 жовтня 2003 р. – Львів, 2003. – С. 35–36.
2. *Коцан Н.Н.* Суспільно-географічна оцінка спеціальної економічної зони “Яворів” та її пільговий митно-правовий статус // Екон. і соц. географія. – 2001. – Вип. 51. – С. 136–144.
3. *Лукашик С.І.* Розвиток природно-ресурсного потенціалу прикордонного регіону в умовах СЕЗ. – Львів: ІРД НАНУ, 1998. – 40 с.

4. Мikuла Н. Чи потрібні нам спеціальні економічні зони? // Зовнішньоекон. кур'єр. – 2002. – № 7–8. – С. 6–13.
5. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.
6. Шаблій О.І. До концепції перспективного розвитку прикордонного Яворівського району Львівської області // Економіко-, соціально- і еколого-географічні проблеми західноукраїнського прикордоння. – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 1997. – С. 165–173.
7. Domański R. Recombinacja czynników gospodarczych i rozwój regionalny / Gospodarka i polityka regionalna okresu transformacji. – Toruń, 2001. – S. 7–26.

HUMAN-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF ECONOMY TRANSFORMATION IN YAVORIV DISTRICT

I.Vanda

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko Str., 41, UA – 79 000 Lviv, Ukraine*

Transformational processes in Ukraine have an inter-system character, and can be showed by sectoral, branch, spatial and institutional changes. Its human-geographical issues in Yavoriv district are characterized on the bases of comparing the selected indicators for the period 1991–2002. The place of the subjects of special economic area “Yavoriv” in the found changes are considered.

Key words: region, transformation of economy, institutional, sectoral, branch and spatial aspects of transformation.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2004

Прийнята до друку 15.04.2004